

ИВАН ЦВЕТКОВ
ВЕЛИКИЯТ ЕПОС НА
ТОЛСТОЙ

chitanka.info

Преди сто години, в края на 1869 г., бе завършен и напечатан романът-епопея „Война и мир“. Толстой не е страдал от фалшива скромност и веднага е отбелязал: „Това е нещо като «Илиадата» на Омир“. След него почти всички изследователи на руската литература, особено на Запад, обичат да сравняват двата епоса вероятно за да изтъкнат необятната, почти нечовешка мощ на епичното повествование, огромното дихание, с което са разгърнати картини от националния и европейския живот, и най-вече дръзкия, предизвикващ изумление стремеж да се обхване светът като цяло, в голямото и малкото, да се открият законите на цялата вселена, да се изследват самите основи на човешкото битие. Авторът на „Война и мир“ сам е признавал, че този път иска да обхване всичко наведнъж, да създаде цял космос. Той е имал достатъчно самочувствие и съзнание за това, което върши, за историческите и световни мащаби на творческото си дело. „Вие ми пишете, че се въртим като в омагьосан кръг — казва Толстой в едно писмо до своя близка. — Разбира се. Но това не бива да се говори и да се мисли. Що се отнася до мен, каквото и да правя аз, винаги си внушавам, че от върховете на пирамидите четиридесет столетия гледат към мен и че целият свят ще загине, ако аз спра да пиша.“ Първата част от тази мисъл е изречена от Наполеон след завземането на Египет, а втората от Шопенхауер. Но тук тя е толстоевска — плод на художническо съзнание, на художник, равен на бог. „Ако аз спра да пиша, светът ще загине“ — колко писатели в световната литература са смеели да мислят така! Това наистина ни връща към древния епос и древното съзнание, гдето — според думите на поета — в Евангелието на Йоан е казано, че словото е бог, със словото са спирали небесните светила, със словото са управлявали градовете.

Две книги са занимавали непрекъснато Толстой, когато е писал „Война и мир“ — философската поема на Гьоте „Фауст“ и „Илиадата“, както непрекъснато е мислил за Пушкин, когато е писал „Ана Каренина“. Какви канари от гняв се събарят върху преводачите на „Илиадата“, когато Толстой сравнява превода с оригинала: „Пошло, но неволно сравнение — преварена, дестилирана топла вода и вода *от извора, вледеняваща зъбите — с блясък и слънце и дори с тресчици и пращинки, от които тя изглежда още по-чиста и свежа*. Всички тези хора (преводачите) пеят с някакъв медено-сиропен гърлен, подъл и

подлизурски глас, а онзи дявол пее и гърми с пълни гърди и никога не му е идвало на ум, че някой ще го слуша.“ (к.м. — И.Ц.) „Вода от извора, вледеняваща зъбите — с блясък и слънце“ — това е реализмът на самия Толстой, който винаги се стреми към натуралното, неподправеното, прекрасното — каквото може да се срещне само в природата. Но художествената мисъл на Толстой живее с Омир и по други причини. Древногръцкият певец пръв в световната, литература събира в едно цяло обкръжаващия го свят и иска да го обясни, да открие причините за човешките постъпки, за човешката вражда, за народната мъка. Той също описва една война и постоянно се пренася в мирния живот, слави поезията на мирните занимания, тоест също мисли с понятията война и мир. Но той изобразява друго състояние на света, началото на човешката цивилизация, и неговото светоразбиране е още наивно, детско. Толстой взема света в една развита епоха, в разцвета на буржоазната цивилизация, когато обществото е разчленено на индивидуалности и нещо повече — отделната личност с нейните интереси, страсти и търсения е в центъра на художественото внимание. Но и той иска да даде цялостен образ на човешкото битие, да изобрази всичко, да се добере до всичко, което засяга човешкото съществуване. Разликата е в самата степен на реализма, на художественото мислене, на осмислянето на цялото. Но и друго е не по-малко важно: „Илиада“ е епос за гнева и враждата, за гнева и бедите, за нещастията, които могат да сполетят цели народи, когато избухне една безумна и нескончаема вражда. Затова гласът на Омир се извисява над сражаващите се страни като плач и жалба, като скръбно отрицание на войната. „Война и мир“ е епос, поема за единението, за човешкото общуване, съгласие и разбиране, за това, как хората стигат до духовна близост и общуване, до духовно единение със своя народ, как цял народ се вдига в един порив срещу врага. Във „Война и мир“ преобладават щастливите мигове, красотата и поезията; самата основна ситуация в романа — Отечествената война от 1812 г. — е един от най-щастливите, поетичните мигове в руската история. В „Илиада“ любовта носи нещастие и смърт, у Толстой — вътрешно просветление, нравствено прераждане, истинско щастие. С целия си патос епосът на Толстой е насочен срещу силите на отчуждаването и разединението, срещу онези страни на съвременната цивилизация, на човешкото битие, които тласкат човека във фалшиви страсти и стремежи, правят го душевно

мъртъв и нищожен, откъсват го от великото, високото, народното, от историческото битие на народа, от онази поезия в живота, която познават само нравствено одухотворените, способните да мислят и да се борят за общото щастие, да живеят един живот с народа си и в мирно време, и в дните на военни несгоди и сражения. Онези, които са способни на самооценка, на вътрешно духовно развитие, които могат да разберат големия смисъл на понятието „мир“.

Когато излязъл последният том на „Война и мир“, един от тогавашните критици и искрени почитатели на Толстой възкликнал: „Най-после великото произведение е завършено... Каква грамада и каква стройност! Нито една литература не ни представя нещо подобно. Хиляди лица, хиляди сцени, всевъзможни сфери на държавния и частен живот, история, война, всички ужаси, каквито има на земята, всички страсти, всички моменти от човешкия живот — от писъка на новороденото дете до последните искрици на чувство у умирация старик, всички радости и скърби, достъпни на човека, най-различни душевни настроения — от усещанията на крадеца, който е откраднал пари от своя другар, до най-високите прояви на героизъм и мисли на вътрешно просветление — всичко има в тази картина. И в същото време нито една фигура не засенчва другата, нито една сцена, нито едно впечатление не пречат на други сцени и впечатления, всичко е на мястото си, всичко е ясно, всичко е отделно и всичко хармонира помежду си и с цялото. Такова чудо в изкуството, и то чудо, постигнато с най-прости средства, още не е имало в света. Тази проста и едновременно невъобразимо изкусна групировка не е плод на външни съображения и пригаждания; тя може да бъде плод само на гениално прозрение, което с един поглед — прост и ясен — обхваща и прониква в цялото многообразно течение на живота.“

Разлистим ли старите списания и книги, ще се убедим, че въпреки острите разногласия по отделни проблеми и някои прибързани, незрели оценки, почти всички съвременници на Толстой са били единомисленици в едно: с появата на „Война и мир“ в руската и световната литература влиза още един велик художник, който е овладял напълно творческите си сили, разгърнал е цялата мощ на необикновения си талант. Романът е бил оценен веднага като гениално

произведение, равно на всичко най-хубаво и велико, което е създала дотогава руската литература. Читателите са били възхитени от чудесния дар на писателя да подслушва и отгатва най-затаените мисли на героите си, да долавя най-неочакваните поврати в техния душевен живот, да рисува всичките им полети и падения, всичките им нравствени търсения и заблуждения с удивителна естественост и простота. Като че ли за художника не е имало нищо трудно: където и да обърне погледа си — към палатката на Наполеон или към горния етаж на къщата на Ростови, — той е виждал всичко до най-малките подробности. И в най-напрегнатите военни сцени, и в сцените на мирния селски живот той с еднакъв успех изобразява борбата между най-разнообразни чувства, тяхното възникване и угасване, играта на едва доловими усещания, непонятни за самия герой. Изглежда, че тъкмо това е карало Флобер да вика от възторг при четенето на отделни сцени.

Как възниква замисълът на „Война и мир“, каква е историята на неговото създаване, как стига Толстой до такъв недосегаем връх на художествено съвършенство? Всички тези въпроси са напълно естествени и оправдани, защото в историята на литературата не стават чудеса и нищо не се появява изневиделица.

Литературните историци търсят най-дълбоките корени на романа в предходната литература. Погледът им се спира най-напред върху историческата трагедия на Пушкин „Борис Годунов“, която представлява преломен момент в руската литература и изтъква за пръв път решаващата роля на „мнението народно“! Но образа на самия народ още не виждаме. И затова следващата крачка в руската историческа проза е „Капитанска дъщеря“, засягаща редица сходни проблеми. В центъра на тази повест са въстаналите селски маси и техният водач Емелян Пугачов. На фона на тези грандиозни събития е показан частният живот на семействата Гриньови и Миронови. Пред Пушкин е стоял вече въпросът за неразрешимия антагонизъм между дворянство и народ, между помещици и селяни и за историческата неизбежност на селската революция. Нови моменти в образа на народа внесе Гогол в героичната си епопея „Тарас Булба“. Запорожката сеч е пример на свободен народ, който се бори с чуждите завоеватели и проявява рядък героизъм и патриотизъм.

Такива са нишките, които водят до най-монументалното художествено произведение в руската литература, до народната епопея „Война и мир“.

Ранното творчество на самия Толстой е също една подготовка към романа. Защото едва ли ще се намери друг писател, който още от първите си страници се замисля над централните проблеми на своята епоха и с рядка упоритост и последователност се старее да намери изхода от омагьосания кръг на дворянското общество. Преди всичко още в първата творба на Лев Толстой — автобиографичната трилогия „Детство — Юношество — Младост“ — се появява основният герой на цялото му творчество. Той е човек, осъзнал непълноценността на дворянската класа, фалша на господстващата нравственост и затова се измъчва в тази среда, търси изход или в природата, или при народа. Колкото повече се вижда Толстой, толкова повече се убеждава, че истински носител на руския национален характер е простият селски народ, че в неговия трудов живот се крият корените на нова, истинска нравственост.

Често може да се срещне твърдението, че Толстой нямаше да напише „Война и мир“, ако не беше служил в Кавказката армия и особено ако не беше участвувал в отбраната на Севастопол. През време на Кримската война той с очите си вижда народа на война, наблюдава сцени на истински героизъм.

Замисълът на романа възниква в 1856 година, когато от Сибир се завръщат помилваните декабристи заедно със семействата си. Толстой решава да опише живота на един от тези декабристи. Когато пристъпва обаче към изпълнението, вижда, че трябва да се върне назад към 1825 година — към младостта на декабриста и към онова историческо потресение, което преживя руското общество на 14 декември 1825 година. Продължавайки да развива замисъла си, Толстой търси причините на декабристкото движение и декабристките идеи и се спира на освободителната война от 1812 година и нейната предистория — 1805 година, първите сблъсквания с Наполеоновата армия и поражението при Аустерлиц. В първоначалните планове на романа центърът се е местел ту към семейната хроника на Ростови и Болконски, ту към историческо и психологическо изследване дейността на Наполеон и Александър. Също като Пушкин Толстой не е различавал в началото „през магическия кристал далечините на

свободния роман“, тоест не е виждал още ония граници, в които ще се побере величественото съдържание, нито пък цялостното развитие на характерите. Първите части на романа излизат в списание „Руски вестник“ със заглавие „1805 година“, а общото заглавие в началото било „Всичко, което свършва добре, е хубаво“.

Шест години непрестанен и усилен труд (от 1863 до 1869) е струвала на Толстой епопеята „Война и мир“. Но това са били годините на разцвета на творческите му сили. В едно свое писмо той е заявявал: „... Никога не съм чувствувал своите умствени и дори всичките си нравствени сили толкова свободни и толкова способни за работа. А има какво да работя. Тази работа е роман от времето на 1810 и 20-те години, който ме е погълнал изцяло от есента. Сега аз съм писател с всичките сили на душата си и пиша и обмислям, както никога досега не съм писал и обмислял.“ Толстой пише с наслада, живее с крупни планове и мисли, с голяма вяра в силите си. Той изучава многобройни трудове, спомени за войната през 1812 година, предприема пътешествие до мястото на Бородинското сражение, докато най-после колосалните му усилия се увенчават с пълен успех.

Трудно е да се определи с няколко думи главната тема на „Война и мир“, да се предаде съдържанието му. Историята на Русия, на руското общество от 1805 до 1820 г., великата народна война срещу Наполеон и навечерието на нови събития, назряването на нови идейни движения — ето рамките на този епос. Всевиждащият поглед на гениалния художник се стреми обаче да вникне в най-дълбоките струи на народния живот, да не изпусне нито едно явление от интелектуалния живот, от идейните търсения на прогресивните руски дворяни в благодатната атмосфера на всенароден духовен подем.

Най-висш принцип на художествеността е единството на художественото произведение, когато всички негови страни са подчинени на една основна мисъл. Такава мисъл във „Война и мир“ е „мисълта за народа“, както се изразява Толстой. Най-великото събитие в историята на Русия дотогава, героичната отбрана на родната земя от чуждия нашественик, изтъква на преден план простия, народ като решаваща сила, в националния живот, като най-добър носител на всички черти на националния характер. И тъкмо тук, в изпитанията се разкрива същността на руския национален характер, на руския патриотизъм. Войната от 1812 г. е народна война, свещена и

справедлива, и това поражда неவிждан прилив от национални сили, от национално самосъзнание. Не героите, не наполеоновци и александровци решават изхода на великите исторически събития, а капитан Тушин, капитан Тимохин, Тихон Шчербатий, всички ония селяни, въоръжени с вили и сопи, които разгръщат партизанска борба в тила на врага. Народният дух, скритата топлина на патриотизма се оказват решаващи при разгрома на Наполеон. Русия бива защитена и спасена от крепостните селяни. Но това е само едната, макар и главната страна на въпроса. Другата е, че Толстой гледа на всичко с очите на народа, преценява своите герои в зависимост от тяхната близост до националния живот и националните интереси. Мисълта за народа има универсално, основополагащо значение. Тя пронизва целия роман, съдбата на всички герои, философската концепция на Толстой за историята.

Най-любимите герои на Толстой — Андрей Болконски и Пиер Безухов — търсят път към народа, минават през сложни, мъчителни нравствени търсения. Те са свързани с най-значителните събития в романа и най-много размишляват за смисъла и съдържанието на живота, за високото предназначение на човека и за пошлата дворянска среда, която убива всичко живо, умно и красиво. Те се движат като единствени живи души в петербургските салони, измъчват се от празния живот, от фалша и лицемерието на своята среда.

Пиер Безухов е син на знаменит екатеринински велможа, чиято смърт е описана така внушително. Той става наследник на грамадно състояние, но съвсем не го блазни перспективата на богат и разгулен живот, защото от младини се е замислил за високото предназначение на човека, за такива нравствени принципи, които ще го сближават с народа, ще го направят полезен за ближните, за да възтържествува справедливостта и доброто. Ето защо неговата грамадна тромава фигура, неговите маниери, неговата откровеност и естественост изглеждат тъй чужди и непривични за блестящия салон на Ана Шерер. И действително — разгърнете първите страници на романа, който е посветен на подвига на руския народ. Вие попадате в средата на най-висшата аристокрация, където не се говори на родния език, където всичко е покрито с фалшив блясък и фалшиво величие. От разговорите на тези висши сановници лъха някаква мъртвина и зад външната загриженост прозира чудовищна откъснатост от интересите и съдбата

на нацията. Толстой последователно смъква всички покривала, за да блесне нищожеството, антинародната същност на аристократите. Те водят някакъв механичен живот, който писателят сравнява с вретена, пуснати да се въртят. Новите гости в салона се сравняват с нови блюда — редки и неочаквани за времето си, и това овеществяване е най-безпощадната присъда над висшия свят. Тази ниска, битова лексика разкрива истинската същност на аристократите, видяна с очите на народа. Тя е снижение, скрита насмешка, подчертаваща автоматизма на техния живот, лишен от спонтанна жизненост, от особени изненади и подчинен на своя размерен ход. Фалш, неискреност и корист господствуват в това общество, което е един огромен маскарад, защото всички са надянали маски, за да прикрият вътрешното си нищожество и празнота. Всичко тук е станало фраза, прикритие на истинското състояние и преживяване. Хората в това общество се делят на умеещи и неумеещи да живеят. Такава е тяхната философия. Най-добре умее да живее княз Василий Курагин — министър от правителството на Александър I, защото умее да присвоява ловко чуждите богатства. Той играе превъзходно ролята си. Неговото естествено състояние е да носи майката на скуката и отегчението от живота, да говори това, което няма нищо общо с истинските му мисли и намерения. Този светски лъв се е вживял напълно в ролята си и не се измъчва от никакви съмнения, защото знае, че във всичко ще успее. Спомнете си борбата, която се води за наследството на Кирил Безухов. Каква низост, какво отвратително лицемерие и мародерство! Спомнете си семейството на княз Василий Курагин. Той сам зарича по-големия си син Иполит „кротък идиот“, а по-малкия Анатолий — „буен идиот“. Единият се занимава с нахално ухажване на Лиза — жената на княз Андрей Болконски, а другият се е отдал изцяло на разврат и гуляи. Тяхната сестра Елен — светска красавица и лъвица, се превръща в сводница на своя брат при отвлечането на Наташа Ростова.

Тази среда носи беди и разтление. Неслучайно Пиер изпада в бяс при разговора с прелъстителя Анатолий и сестра му и хвърля в лицето им обвинението: „Където сте вие, там са злото и развратът.“ Толстой е безпощаден към тази среда. Той отбелязва и плоското лице на княз Василий, и неговото равнодушие, и скучния му студен тон, които се крият зад външното приличие. Князът говори винаги лениво като актьор в стара пиеса. Значи, всичко се е превърнало вече в заучено,

механично изговаряне на думи. Лицето на Иполит издава идиотизъм и неизменно изразява самоуверено отвращение. То се свива в неопределена и скучна гримаса, при която тялото му винаги заема неестествено положение.

В дните, когато се решава съдбата на Русия, мислите на тези хора са заети от кариеристични, егоистични стремежи за придвижване по йерархията, от изгодни женитби и интриги. Прочетете разговора между княз Василий и Ана Михайловна, за да си представите всичките възможни степени и форми на лицемерието!

И ето в това мъртвило влиза масивен, дебел младеж, с остригана глава, с очила, облечен по модата. Той не може да си намери място може би затова, защото умният му и едновременно плах наблюдателен поглед го отличава от всички в гостната. Той се усмихва радостно, весело и в усмивката му има още детска доброта. Но Пиер произнеса светотатствени речи в салона на Ана Шерер, той защитава идеите на Френската революция и правото на народа за възмездие. Зад неговото добродушие, скромност и простота се крият напрегнат идеен живот, силни пориви, непрестанно желание да бъде полезен на народа си. Това го отвежда отначало при масоните с техните проповеди за обич към ближния и за лично нравствено самоусъвършенствуване. То го заставя да посети своите имения в Киевска област и макар че проявява непрактичност, наивност и доверчивост, над които Толстой леко иронизира, все пак той вижда истинското положение на крепостните селяни и вредата от крепостното право, което погубва нравствено преди всичко самите господари. Пиер е емоционален, мечтателен, с неотслабваща вяра в доброто и справедливостта. Нему е чужд скептицизмът на княз Андрей. Той пръв стига до мисълта, че крепостното право трябва да се унищожи и че единственият изход е в пълното сливане с народа, с неговия почти безсъзнателен живот. За известно време Пиер попада под влиянието на философията за стихийното, безсъзнателното начало и той се възхищава от безобидния Платон Каратаев — този представител на пасивното начало в простия руски народ. Но жаждата за живот, изпълнен с високи цели, и нравствената чистота на Пиер го завеждат в първите декабристки дружества, тоест в редовете на първото в Русия освободително движение на дворянските революционери.

Пътят на Пиер никак не е лек — в него има лутания и кризи, падения и възвисявания. Пиер започва като възторжено дете все още под впечатлението на живота си във Франция и на свободолюбивите идеи на Френската революция. Толстой неведнъж изтъква усмивката на Пиер — издаваща нещо прозрачно, искрено и непосредно — огледало на неговата душа, на мечешката му непохватност. Простодушен, наивен и доверчив, той лесно може да бъде съблазнен и заслепен от външния блясък. Това долавя веднага всевиждащият октопод княз Василий и към него насочва пипалата си. Пиер води разгулен бохемски, живот в Петербург, понесен от чужда воля, преживява падението си с Елен Безухова, минава през френския плен и опасността от разстрел, стига до дъното на бездната, до крайните несгоди, които преживява всеки обикновен руски войник. При Бородино той открива най-важното и иска да се сражава като обикновените войници. В цялата му натура има нещо непосредно, което по естествен начин го сближава с народа и което е духовната предпоставка за сближаването му с Наташа Ростова. Техният ум не е обременен от противоречията и мъките на Андрей Болконски, той е по-жизнен и цялостен, без оная сянка на трагичното, на предрешеното, на гибелната пустота. У тях е съвсем естествен поривът към светлото състояние, към чувствената наслада и обикновените човешки радости, докато у всички представители на фамилията Болконски прекалено духовното начало е сложило неземан отпечатък върху лицето им. Пиер е по-малко подготвен за декабрист от Андрей Болконски — ако си спомним характеристиката на Ленин за страшната отдалеченост на декабристите от народа. Най-естествено би било княз Андрей да бъде оня герой, който носи безкрайното движение, перспективата в романа. Но Толстой разглежда епохата на декабризма като време на трагични заблуждения и затова за него е било по-важно да реши проблема герой-народ, проблема за нравствените търсения на личността в съгласие с народното освобождение. Ето защо Пиер Безухов стои изправен пред новите исторически хоризонти в края на романа.

Княз Андрей Болконски е вторият герой, в който са въплътени нравствените идеали на Толстой. Той се появява почти едновременно с Пиер, но вече по-зрял, по-подготвен за съпротива срещу разлагащата среда. За разлика от Пиер той е по-интелектуален и неговите търсения се развиват в по-друга насока. Толстой пише, че Андрей Болконски

съединява в себе си в най-висока степен онези качества, които липсват у Пиер и които могат да се изразят с едно понятие — воля. Той притежава повече зрелост и решителност, повече сухост и по-малко мечтателност и способност за отвлечено философствуване. Само една реплика, отправена към княз Иполит, разкрива всичката омраза и отвращение на княз Андрей към висшия свят. Само един разговор с жена му Лиза — и пред нас е неговият непреклонен характер. А в беседата му с Пиер за пръв път очите му заблестяват с лъчист, ярък блясък, в тях отново пламва огънят на живота. Той не може да понася този безнравствен празен живот, измъчва се и затова решава да замине на фронта.

Главното в княз Андрей в началото на романа е неговото честолюбие, желанието му да стане велик пълководец като Наполеон, готовността му да жертвува всичко за един миг слава. Той мечтае за онзи върховен момент, когато ще се яви неговият Тулон и той ще поведе армиите и ще разгроми врага. Но при Аустерлиц мечтите му търпят пълно крушение и той преживява дълбок душевен прелом. Той наистина грабва знамето и повежда напред една рота, но тежко ранен, изоставен, загледан в огромното спокойно небе, разбира илюзорността на мечтите си. Той съзнава колко нищожен е Наполеон в своите пози и самочувствие, колко невярна е представата за избраните герои, които решават съдбата на сраженията. По този път княз Андрей стига до народа, до единствената сила, от която зависи ходът на войната, до ония скромни и незабележими герои, които без поза, но с истинско въодушевление и всеотдайност се бият.

И Княз Андрей има допир с висшите бюрократични среди. Той работи известно време с либералния деец Сперански, но и това не донася никакво удовлетворение. Вижда, че истинската сила е в ръцете на Аракчеев, а не на Сперански. Разговорите с Пиер, любовта на Наташа го възвръщат отново към живот, събуждат нови нравствени сили. Колко поезия има в запознаването му с Наташа Ростова в появата на първите плахи искрици на влюбеност, неосъзнати още, но изпълнили целите им същества, в оная тиха нощ в Отрадно, когато Андрей слуша песента на Наташа. Той отново се отърсва от заблуденията си и се приобщава към онова „велико, общо и неизразимо“, което, бе почувствувал в съседство с кумира си на бойното поле при Аустерлиц, към справедливото безкрайно небе и

бавно плуващите сиви облаци, които цял живот ще му напомнят колко жалки и нищожни са понякога човешките увлечения и страсти, колко напразни са химерите, които изпълват живота дори и на умните хора. Сега мисли не за Тулон, не за бляскав подвиг, който ще порази цялото човечество, а за любовта си към Наташа, към отделния човек. „Той погледна пеещата Наташа и в душата му се извърши нещо ново и щастливо. Беше щастлив и едновременно с това му беше тъжно. Наистина нямаше за какво да плаче, но беше готов да заплаче. За какво? За предишната любов ли? За малката княгиня ли? За разочарованията си ли?... За надеждите си в бъдещето ли?... И да — и не. Най-важното за което му се искаше да плаче, беше изведнъж живо осъзнатата страшна противоположност между онова безкрайно велико и неопределимо, което имаше в себе си, и това тясно и телесно, каквото беше той самият и дори тя. Тая противоположност го измъчваше и радваше през времето, когато тя пееше.“

Ето най-характерната родова черта на Толстоевите герои, на онези, в които той влага себе си, своята философия за живота. Те не познават покоя и самодоволството дори в любовта и щастието дори в най-щастливите мигове на любовта. Любовта изпълва душата им, възражда я, но на тях и това им е малко, на тях им трябва цялата вселена и те непрекъснато трябва да поглеждат към високия небесен свод, за да измерват своите постъпки и стремежи с истински великото и безкрайното, а не със земното, суетното, реалното, което има макар и този недостатък, че не е вечно. С какво майсторство разкрива Толстой душевните вълнения, душевното обновление на княз Андрей чрез образа на оня дъб; който в началото стои черен, неразлистен, изранен, а след това се зеленее млад и тържествуващ сред брезовата гора! Раняването на Андрей Болконски и смъртта му са наистина безсмъртни сцени, смайващи с психологическата си глъбина и достоверност. Как се мята душата на любимия Толстоев герой в последните си минути между крайно противоположни максими и открития: ту иска да обича всичко и всички, стреми се към вечната любов и мисли за живота и смъртта, ту разбира, че това е вече смърт, отричане от земния живот, от оная любов, която единствена разлива меката тишина и светлина, от която му се иска да плаче от радост...

„Обич? Какво е обич? — мислеше той. — Обичта пречи на смъртта. Обичта е живот. Всичко, всичко, което разбирам, е само

защото обичам. Всичко живее, всичко съществува само защото аз обичам. Всичко се държи само от нея. Обичта е бог и да умра — значи аз, една частица обич, да се върна към общия и вечен извор.“

Могъл ли е княз Андрей да има толкова богат душевен и интелектуален живот, ако той наистина беше герой на Отечествената война, на първите две десетилетия от XIX век? Или в неговите размисли и духовна еволюция Толстой е привнесъл по-късен исторически и философски опит тревогите на онова страшно ѝ преломно време, през което е писан романът? С една дума, има ли модернизация във „Война и мир“? Безспорно има. Но това само потвърждава правилото, че няма исторически роман, който да не е възникнал от бурите на днешния ден, който да не е предизвикан от актуални духовни и художествени потребности, без това да става по най-директния начин. Толстой пише своята епопея през десетилетието на предстоящата революция, в очакването на кърваво селско въстание, в атмосферата на крайно ожесточена идейна борба. Насреща се задава едно непознато поколение от различинци, всяващо смут и страх у достопочтените дворяни, призоваващо към брадвата и пожара, към пряка разправа с потисниците. Не, тези попски синове няма да робуват на рицарската галантност и класовите илюзии на декабристите, няма да правят спектакли на Сенатския площад и да спорят за милостивата особа на монарха. Съдбата на петимата обесени и десетките погребани в сибирските рудници ги е научила на много неща. Най-общо казано, настъпва и властвува дух на разединение, класова вражда, разпадане в руското общество на тази епоха Толстой противопоставя друга епоха — щастливия исторически миг на народното единение, на общ патриотичен порив ѝ подем, поезията на единението и общуването, на приобщаването към великото, историческото, всенародното. Неговите герои са най-щастливи и вътрешно свободни и възвисени, когато усещат величието на простия народ и се приобщават към неговата нравственост и неговия безхитростен начин на живот, към неговото величаво-спокойно посрещане на смъртта, към скритата топлина на народното патриотично чувство. Затова и романът се казва „Война и мир“. Не само защото описва военни и мирновременни сцени. Неговият смисъл е по-дълбок и по-тясно свързан с основната идея на автора. На руски език думата „мир“ означава още „общество“, „хора“, „народ“. И тогава заглавието придобива следното съдържание: войната

и хората, войната и обществото, кой как посреща тази война и в каква степен се приобщава към нейната справедлива цел, към общонационалните интереси; съотношението между поезията на мирния живот, мирните радости и поезията, суровото величие на войната, между семейния бит и голямото историческо събитие. Главните герои на романа издържат всички изпитания на военното време, на историческия миг. А с това е свързано още едно значение на заглавието, произтичащо от философията на Толстой, от неговия възглед за тъждеството на жизнения процес, за непрекъснатия поток на човешкия живот и в мирно и във военно време. Този, който е достоен — иска да каже Толстой, — който живее поетично и одухотворено в мирни дни, който познава напрегнатия интелектуален живот, нравствените търсения и се стреми към висока цел и духовно съвършенство, той ще бъде достоен във военно време, той ще бъде храбрият, доблестният защитник на родината и ще се слее със своя народ. Който е дребнав егоист, себичен сановник и карьерист, който живее паразитен и бездуховен живот, той е мъртъв за общонационалното и общонационалното, той е чужд на националните пориви на народната съдба. Така в крайна сметка „Война и мир“ утвърждава народа като главен критерий за всички морални ценности, носител на всички национални добродетели, като крайна точка и разрешение на мъчителните нравствени търсения на Толстоевите герои. Затова неговото място в руската литература е необикновено. Той се възприема; като национален епос, национална библия, народна книга, каквато за нас българите е книгата на Захари Стоянов „Записки по българските въстания“.

Но има и други герои, в чиито души гори огънят на патриотизма, които са близо до народния бит и народната нравственост, в които националното, руското, не се е обезличило под влиянието на чужди култури или празен живот. Това са семействата на Болконски и Ростови, живеещи в непосредствена близост с народа, съхранили народните обичаи, народните песни, народния дух. Тук са и старият княз Болконски, човек на осемнадесетия век, със спартанско възпитание, силна и дейна натура, с твърди принципи, но с ужасно тежък деспотичен характер, причиняващ страдания на дъщеря си; тук е Мария Болконска, която сме запомнили с некрасивото лице и кротките лъчисти очи, с тромавата походка и с религиозното смирение

и самопожертвователност, с нейната доброта и привързаност към семейството. С каква любов описва Толстой щастливия семеен живот на Ростови — на старите и младите, с всички радости и увлечения, с цялата поетичност на празничните увеселения, лова, взаимната обич и вярност. Пред нас е най-поетичният образ в романа — Наташа Ростова, в която Толстой е вложил всичко най-обаятелно, пленяващо от характера на руската жена. „Каква прелест е тази Наташа!“ — казва Николай Ростов, а в неговия глас чуваме и самия писател, който е очарован от нейната тънка и стройна фигура, от нейната подвижност и одухотвореност, от искрящия пламък на очите ѝ, от нейната свръхжизненост, от пълнотата, с която се проявяват всички нейни чувства. Ето какво казва Ромен Ролан, един от най-проникновените ценители на Толстой: „С най-голямо съвършенство е обрисувана Наташа. Мило момиченце, пакостница и вечно смееща се, с любещо сърце, тя като че ли живее близо до вас и вие с целомъдрена нежност на брат следите как тя расте; на кого от читателите не се струва, че е срещал това момиче в живота си?... Чудесната пролетна нощ, когато Наташа мечтае и фантазира до залятия от лунна светлина прозорец на стаята си, а княз Андрей неволно я слуша, изправен до отворения прозорец на долния етаж... Вълненията на първия бал, любов, мъките на любовта, разцъфтяването на още неосъзнатите желания и стремежи, пътуването с шейна, нощта в гората, причудливо искрящият сняг... Наташа ни покорява с развълнуваната си нежност. Вечерта в операта и оня странен свят на изкуството, от който пиянее разумът; безумието на сърцето, безумието на плътта, изнемогваща от любов, мъките, колко очистват, свещеното състрадание до леглото на умирация годеник... В паметта изникват всички преживявания на бедната Наташа и струва ни се, че страда и се радва най-любимият, най-близкият човек. Да, този образ служи като безжалостна мярка при оценката на почти всички женски типове, създадени от съвременни романисти и драматурзи! Толстой е успял да отрази трепета на самия живот...“

Образът на Наташа излъчва поезия, нежност, сърдечна чистота, юношеска свежест. Източникът на това е нейната близост с народния дух, това, че тя е всмукала всичко руско, народно и може да пее и играе, както пее и играе всеки руски човек, както играят обикновените селянки.

„Де, как и кога бе всмукала от оня руски въздух, който дишаше — тая малка графиня, възпитана от емигрантка францужойка, тоя дух, отде бе взела тя това държане, което *pas de châte* отдавна би трябвало да изгонят? — възкликва Толстой, а това рядко се случва с него. — Но духът и държанието ѝ бяха същите, неподражаеми, които не се учат, руски, тъкмо ония, които очакваше от нея вуйчото. Щом тя застана и се усмихна тържествено, гордо и хитро-весело, първият страх, който обзе за миг Николай и всички присъстващи, страх, че тя ще извърши нещо, което не трябва, мина и те вече ѝ се любуваха.“

Такава е живата човешка прелест, поетичната магия на тази тънка грациозна графиня, която умее да разбере и да вникне във всичко онова, което носи в себе си селянката Анисия, бащата на Анисия, лелята и майката и всеки руски човек. Щом стане дума за нея, у Толстой изведнъж зазвучават високи ноти на възхищение и умиление, блясва нещо гоголевско от високия регистър на поемата му за птицата-тройка, така неприсъщо на трезвия му реализъм, на този винаги леко примижал скептичен и много изкушен поглед, който мъчно изпада в екстатични състояния и е готов да иронизира и най-любимите си герои.

Наташа Ростова е естетическият идеал на Толстой в най-точния и естетичен смисъл на думата. Тя е най-непосредно свързана с философията на романа, с основната му мисъл за народа. Не само защото умее да играе и да пее като обикновена селянка, да разбира душата на народа, руското, патриархалното. В цялата ѝ натура има нещо, което олицетворява идеала на Толстой за естествен, непосреден живот, като стихия на здравето човешко чувство, като пълнота на човешките преживявания и стремеж към неограничена свобода в радостите, мъките, насладите — изобщо във всички душевни прояви. Наташа е самият живот в неговата естествена прелест, в играта на багрите, в очарованието му. Нейното пеене изцелява Николай Ростов, неусетно го изважда от кризисните състояния, от душевния хаос и отчаяние. Срещата ѝ с Андрей Болконски извършва прелом във възгледите на княза, отваря му очите за истинските ценности, за истинското лице на живота, разкрива му всичко мнимо, фалшиво, след което е тичал, в което е вярвал. Наташа е нравствената мярка, защото това е мярката на самия живот, а той рано или късно отхвърля заблужденията и фалшивите кумири. До нея се докосват всички главни

герои и не е случайно трагичното разминаване с княз Андрей и сближаването ѝ с Пиер Безухов. Княз Андрей не разбира Наташа, той е прекалено рационален и интелектуален, прекалено робува на философски и политически теории, на усвоени принципи и не познава цената на всеки миг от живота, не изпитва потребността всяка минута да бъде изпълнена с някакво преживяване, с непосредна изява. В него има повече гордост и отчужденост и по-малко простота и естественост — оная спонтанност, простодушие и почти детско очарование, което притежава Пиер Безухов.

В дните на народното бедствие и подвиг Наташа без всякакви усилия се приобщава към общоруското, общонационалното, към интересите и съдбата на своя народ, тя прави това, което правят руските мъжици при Бородино и руските партизани — онези, които с величаво спокойствие и решимост без каквато и да е поза влизат в боя, за да спасят отечеството си.

Накрая ние сме изненадани. Наташа изпитва най-пълно щастие да бъде домовита стопанка, добра майка и съпруга, да бъде отражение на умствените интереси на Пиер. Безспорно тук се е отразила полемиката на Толстой с революционните демократи по въпроса за еманципацията на жената; полемика, насочена срещу такива образи като Вера Павловна от романа на Чернишевски „Какво да се прави?“. Но това е само на пръв поглед. Духовната революция на Наташа не е завършена, на нея ѝ предстоят нови изпитания като жена на декабрист.

Едва ли ще се намери читател, който да не помни атмосферата на юношеска чистота и сърдечност, в която расте Петя Ростов, патриотичния ентузиазъм на този юноша и смъртта му от френски куршум, онези разперени ръце на мъртвия вече конник...

Мнозина литературоведи смятат, че образът на Николай Ростов е до голяма степен антипод на Пиер Безухов и Андрей Болконски, че в него са намерили израз колебанията на автора, нескъсал още с дворянската класа. Николай не се отличава с никакви нравствени търсения. Той си има свое разбиране за дълга към отечеството и императора, от което се ръководи. Готов е да изпълнява всички заповеди — щом са казали да се воюва, трябва да се воюва. Накрая се превръща в консервативен помещик, който иска да примири интересите на крепостните селяни и на помещика, да работи в полза на селяните. Това, разбира се, е една от илюзиите на самия Толстой.

Ограничеността на Николай в рамките на официалната идеология стига дотам, че той е готов да се опълчи срещу Пиер и другарите му, ако те вдигнат въстание и нарушат клетвата пред императора. Но това са най-едриите щрихи, главните моменти в образа на Николай Ростов. Вътре в тях се съдържа едно по-сложно движение, което опровергава твърдението, че той е въплъщение на тъпата сила на злото, на самата консервативност. Толстой казва за Николай Ростов, че той е едновременно даровит и ограничен. Той е от ростовската порода. А най-характерното и най-привлекателното в тази порода е особенният душевен талант, особеното предразположение към общуване и разбиране, възхищаване от другите. Николай е възпитан в дух на рицарска доблест и прямота, на искреност и откритост. Той е способен на големи преживявания. Нали той извлича знаменитата формула, толкова близка на автора на „Война и мир“ — „И да живее целият свят!“ Нали той чувства симпатия към австрийския селянин и се замисля над безсмислената жестокост на войната, над абсурдните моменти в тази война и преживява своята тилзитска криза. Той е ограничен, защото е прекалено възторжен, защото обича да вярва в кумири, защото се страхува да прекрачи, да излезе от установеното, от онова, което е прието от всички. Той е потресен от фалша и лъжата, от моралната деградация на някои офицери, защото е израсъл в дома на Ростови и по начало е чиста, непокварена натура. Но лесно се примирява с общия порядък. Той потушава бунта в Богучарово. Но в същото време се стреми, към хора с богата душевност и това определя брака, му с Мария Болконска. Основното в Николай Ростов е липсата на онези сложни, интелектуални търсения, които могат да го отведат вън от класата му. Образно казано, той не се стреми към небето, към звездния свод, както Наташа, Пиер и Андрей, на него му стига земята, на която здраво стои. Рискованите душевни полети са му чужди. Той е човек на здравия смисъл, съчетаващ в себе си и поезията на ростовския дом, и ограничеността на ростовското мислене.

Във „Война и мир“ действуват исторически личности, най-главните от които са Наполеон и Кутузов. Може би те не са съвсем достоверни исторически, но и тук Толстой е изхождал от народната мисъл и близостта до народа. Затова Наполеон е представен като олицетворение на буржоазната цивилизация, на буржоазния индивидуализъм и егоизъм, като жалък позьор, самовлюбен, вярващ в

своето избраничество и в това, че герои като него движат историята. Но не бива да се забравя, че в случая се касае и за един завоевател, който е погазил руската земя, който води несправедлива война. За разлика от него Кутузов е обрисуван като истински народен пълководец, проникнат изцяло от народен дух; той взема решенията си в съгласие е настроението, духа на армията. Въпреки философията на фатализма, която отрича изцяло ролята на отделната личност в историческите събития и която е попречила да се разкрие докрай дейността на Кутузов, ние виждаме неговата мъдрост и пълководческо изкуство, неговата вяра в руския народ. Сражението при Бородино и изоставянето на Москва са апотеоз на военния гений на Кутузов.

Какво представлява „Война и мир“ в жанрово отношение? Тя не е роман в традиционния смисъл на думата, не е само семейна хроника, нито историческо повествование. Толстой доста дълго размислял над художествената форма на своето произведение и най-после стига до извода, че всяка голяма оригинална творба е новаторска не само по съдържанието си, но и по формата си. Той обяснява своето пренебрежение към условните форми на прозаичното художествено произведение по следния начин: „Историята на руската литература от времето на Пушкин не само дава много примери за такова отстъпление от европейската форма, но не дава нито един пример за обратното. Като се почне от «Мъртви души» на Гогол ѝ се стигне до «Мъртвият дом» на Достоевски, в новия период на руската литература няма нито едно художествено произведение, надхвърлящо макар и малко рамките на посредствеността, което да се побира напълно във формата на романа, поемата или повестта.“

И наистина това, което буди винаги изумление, е как е успял художникът да изгради едно стройно цяло от толкова исторически епохални събития, сражения, масови сцени с участието на цели армии и исторически личности и сцени от светския петербургски, московски живот, сцени от семейния, частния живот на Ростови и Болконски. Толкова характери, толкова, човешки съдби, с всичките им зигзази, с най-сложните им преплитания и с такава илюзия за неповторимост, за действително съществуващи. Толстой е навсякъде майстор — и в сцените от народната война и опожаряването на Москва, и при най-незабележимото душевно движение, и в монументалното епично платно на битката при Бородино, и в тънкия рисунък на ревността на

Соня или прощаването на княз Андрей с баща му. „Нито в едно произведение на Толстой — пише Ромен Ролан — няма такава многообразие от герои — деца и юноши, и всеки образ — младият Николай Ростов, Соня, бедният малък Петя — е музика с най-чисто звучене и изящество, бъдеща умиление като мелодиите на Моцарт.“ Еднакво поразяват епичният размах, мощта на рисунъка при масовите сцени и извайването на живи черти и образи, тънкият психологически анализ. Ние се учудваме на универсалното изкуство на Толстой — той е превъзходен баталист и портретист, психолог и битовист: навсякъде виждаме несравними картини от руския живот.

В нашата памет остават завинаги непохватната фигура на Пиер Безухов и детската му усмивка, сухото нервно лице и ръцете на Андрей Болконски, лъчистият поглед на княгиня Маря, излъчващ кротост и доброта, горната устна на Лиза, лъвската грива на умиращия велможа, тънката и стройна фигурка на Наташа. Някъде преди Аустерлицкото сражение се явява един дебел полковник, който няколко пъти се опитва и не може да изкаже мисълта си пред войниците — но той е вече обезсмъртен, той е заживял в съзнанието на читателя. Нека вземем един много очевиден и поразяващ пример — как рисува Толстой смъртта на героите си. В смъртта се отразява целият живот, целият характер на героя. Както пише Константин Федин, художникът като че ли казва на своите герои: покажи ми как се отнасяш към смъртта — ако смъртта е естествена, ако тя е насилствена, ако ти сам я желаяш, ако тя е доброволна, ако е дългоочаквана или внезапна, — покажи ми и ти ще определиш своята ценност като човек, а ние ще те разберем... Нито един от любимите си герои Толстой не застава да умре от жалка, недостойна смърт. Напротив, тези герои в последния час от живота си като че ли се издигат още по-високо или излизат щастливи от смъртното изпитание. Умира княз Кирил Безухов — такъв горд, недостъпен и величествен, какъвто е бил при Екатерина II. Умира Петя Ростов — така мигновено и ненадейно, без мъчения и страдания, с разперени ръце, олицетворяващи жаждата за живот. Умира княз Андрей Болконски и дори в смъртта му не престават нравствените въпроси и страдания, защото умира човек с богат и напрегнат духовен живот. И радостите, и щастливите минути са различни за различните герои. Как умее Толстой да ни покаже безволието на Пиер, борбата между противоположни чувства и душевните мъки на Андрей,

умствената ограниченост и тъпоумието на Иполит, трогателната сурова обич на Николай Болконски към сина му.

Безспорна истина е, че Толстой няма равен на себе си в световната литература като майстор-психолог, като познавач на душевните явления. Още Чернишевски бе определил две качества на писателя, в които той е ненадминат: в изобразяването на чистотата на нравственото чувство и в проникването в диалектиката, в противоречивите движения, а понякога и в хаоса на човешката душа. Но анализът на душевните състояния у Толстой си има своите причини, своите твърде руски и твърде толстоевски подбуди. Той не е обикновена душевна потребност на художника или само негова преобладаваща черта. У Толстой психологическият анализ иска да постигне скритата същност на нещата, да разбули цялата истина за тях, да отхвърли всичко външно и фалшиво, всичко наносно и неестествено. Той се стреми към максимална правдивост и простота. Анализът на душевните явления му е нужен, за да покаже истинския героизъм и истинската красота, да разкрие всички видове храброст и всички видове страх, да ни представи пътя на честта и пътя на позора, да ни научи да различаваме външния параден патриотизъм от скритата душевна топлина на патриотичното чувство и истинските герои на историята от нейните фигуранти, позьори. В крайна сметка психологическото майсторство на Толстой е неотделимо от неговата философия за света, за човешкото битие, за съотношението между високите състояния на човешкия дух и обикновения повседневен бит, за поезията и красотата, на обикновения, душевен миг и за величието на историческия миг. „Чисто руският героизъм, чисто-руското понятие за героичното във всички сфери на живота — ето какво ни даде граф Толстой, ето главния предмет на «Война и мир»“ — казва неговият критик Николай Страхов.

И така в романа са обединени критичният патос и поетизацията на живота, на селския бит, патосът на напрегнат духовен и нравствен живот с героичния патос. Тази енциклопедичност на „Война и мир“ го прави един от шедьоврите в руската и световната литература, нова крачка напред в реалистичното изображение на човека. За Толстой тя е равносметка на цялото, му ранно творчество, най-високият връх, до който се е издигал художественият му гений, граница, зад която избухват с нова сила противоречията в миросгледа му, за да го изведат

след десет години по пътя на пълно скъсване с дворянската идеология и дворянската класа в лагера на крепостните селяни. Но и за „Война и мир“ се отнася прекрасната характеристика на Ленин за Толстой като огледало на руската революция и за творчеството му като крачка напред в художественото развитие на човечеството. И за „Война и мир“ се отнасят думите на Горки, казани по-късно, след смъртта на писателя: „Шейсет години звуча този суров и правдив глас, разобличаващ всички и всичко; той ни разказа за руския живот почти толкова, колкото цялата наша останала литература.“

Иван Цветков

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.